

СССР

Сп. „ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, 1979, кн. 12

Последната книжка на сп. „Вопросы литературы“ от миналата година продължава традицията на тематичните броеве, с които обикновено завършва ежегодното течение на списанието. Само че, докато по-рано те обикновено бяха посветени на определена братска национална литература, този път темата е литературната критика. Седем години след знаменитото постановление на ЦК на КПСС „За литературно-художествената критика“ редакцията е решила с помощта на най-видните съветски критици и писатели да огледа състоянието на литературознанието и критиката, неговите постижения и все още нерешени проблеми; методологическото му обогатяване и формите на активното му участие в литературния процес; новите задачи, произтичащи от развитието на обществото, на културата и на художественото творчество, и непреодолелите слабости. А широкото участие на чуждестранни литературатори още повече разширява кръга на обсъждането, дава възможност за интересни паралели относно състоянието на критиката в различни страни, откроява както общото, така и специфичните проблеми.

Едва ли е необходимо специално да подчертаваме какъв интерес представлява и за нас тази книжка на „ВЛ“. Защото проблемите на литературната критика и за нас продължават да бъдат един от неврагичните пунктове в литературния и общокултурния живот. Десетгодишнината от речта на др. Тодор Живков пред столичните комсомолци, навършила се миналата година, бе сериозен повод за равностетка и самокритично оглеждане на постигнатото и непостигнатото и за българските критици: доказателство за това са и освен отделните авторски публикации многото колективни разговори на писатели и критици, посветени на проблемите на литературната критика, които намериха място в централните ни литературни издания; такива разговори продължават да се водят и сега и ползата от тях е несъмнена, независимо че в някои от тях можем да срещнем и немотивирани, пресиления или просто несериозни мнения. С една дума, и българската литературна критика е в процес на самопреценка и набиране на нови сили, което

още повече увеличава интереса ни към публикации в тази книжка на „ВЛ“.

Книжката се открива със статията на Георги Марков „Слово за критиката“, където сбито и конспективно е подчертано главното изискване към литературната критика — да се развива в крак с развитието на литературата и с развитието на самия живот, който е главният критерий за постиженията или неуспехите както на писателите, така и на критиците.

Може би централно място в броя заема традиционната „кръгла маса“ на „ВЛ“, посветена естествено на проблемите на литературно-художествената критика, в която вземат участие и ред чуждестранни писатели и критици. След въстъпителното слово на М. Козмин, очертаващо широкия кръг от въпроси, свързани с развитието на литературата и критиката като неразделна част от културното и общественото развитие, следват изказванията на множество съветски литературатори и гости: Л. Лазарев, П. Фехер, В. Озеров, Д. Ценд, Х. Хрзалова, Г. Залис, В. Нойберт, Д. Затонски, Ат. Свиленов, Б. Тругларж, А. Менцвел, А. Бучис, Лиу Ван Бонг, Е. Сидоров. Не е възможно да се спираме поотделно на всяко от тези изказвания, имащи нерядко обема на кратка статия; но ако трябва да систематизираме повдигнатите в тях проблеми, ще видим, че те обхващат почти всички въпроси, които са актуални и за нашата критика. Централно място сред тях заема проблемът за творческото продължение на боевите традиции на марксистическата литературна наука, което единствено може да осигури на критиката място — според заглавието на едно от изказванията — „в авангарда на идеологическата борба“. Тясно свързани с този проблем са и въпросите като методологическото обогатяване на критическия „инструментарий“, търсенето на по-многообразен контакт с многоликата читателска аудитория, стремежа националните литературни явления да се разглеждат в контекста на световната литература и пр. и пр.

Статията на Ф. Кузнецов „Вечно живите завети“ разглежда творческото наследство на революционните демократи във връзка с актуалните методологически проблеми на съвременната критика. Припомняйки уникалното в историята на световната култура явление — изпреварващата сила и действеност на критиката на Белински, Чернишевски,

Добролюбов, Писарев, — авторът спори с проявяващата се тенденция съвременната критика да се дели на „публицистична“, „естетическа“, като понякога към тях се прибавя и трета категория — „философска“. Според Ф. Кузнецов такова деление е несъстоятелно: то идва от абсолютизацията на определени съставки на критическата методология (различни за така посочените „направления“) и на практика лишава критиката от най-голямото достижение и висшата цел на тази дейност — критически синтез. Безспорна е правотата на автора, макар че, разбира се, в литературното развитие (част от което е и критиката несъмнено) е възможно известно относително „разграничение“ на едни или други направления (в случая — по отношение на методологията, или по-точно методиката) като път към бъдещия синтез. И трябва само да съжаляваме, че този крайно важен и актуален проблем рядко и бегло се поставя в работите, посветени на съвременната българска критика, а и най-големите оптимисти надали биха се осмелили да твърдят, че е така, защото желаният синтез е постигнат...

От друг ъгъл и в конкретен аспект проблемите, повдигнати от Ф. Кузнецов, се допълват в статията на Ю. Суровцев с дългото и иронично заглавие „Полемически маргиналии, тоест бележки по полето на някои рецензии, статии, книги и даже една енциклопедия...“ Самият наслов е показателен за живия и раздвижен, критично-остър стил и тон, който обаче ни най-малко не приглушава важността на разглежданите въпроси, нито категоричността в противопоставянето на някои погрешни според автора увлечения. Статията на Ю. Суровцев разглежда няколко критически и литературоведски изяви от последно време, в които той най-явно открива типични слабости на днешната критика — типични може би не в смисъл на разпространеност, а като рецидиви на отдавна забелязани недостатъци, за които много и много е говорено и писано, които в своя най-общ теоретически аспект са изяснени и преодолени, ала все още дават „рецидиви“ в масовата критическа практика. И първопричината според Ю. Суровцев е в притъпяния усет за критиката (и литературата) като идеологическа работа, в най-често неволното притъпяване на вниманието спрямо онези аспекти, в които най-ярко и пряко се проявява идеологическата насоченост на художественото творчество. Много и интересни са конкретните му примери; може би не навсякъде ние бихме се съгласили докрай с него, защото полемичният му жар го кара да „заостря“ проблемите, но основният патос на статията е близък и на нас: „Жажда по идеологичност! Осъзната и последователна!“ (с. 164, разг. Ю. С.).

Нещо повече, с партийната си принципиност и смелост статията на Ю. Суровцев ни показва как трябва да се воюва на идеологи-

ческият фронт; припомня ни, че централната тема в знаменитата реч на др. Тодор Живков от 1969 г. бе именно тревогата от притъпяването на класово-партийния критерий. И че колкото и много да е стореното оттогава, никой не може да твърди, че указанието на първия наш партиен и държавен ръководител са изцяло претворени в критическата практика; че още много и много трябва да се направи, за да изпълнява пълноценно критиката своята задача като ефикасна форма на партийно управление на литературата...

Широка панорама на марксистската литературна критика рисува и статията на В. Оскопки „Методология, проблеми, перспективи“ с подзаглавие „Критиката в социалистическите страни“. Спирайки се главно на появилите се в СССР сборници със статии от немски, чехословашки, полски, унгарски, монголски и български критици, авторът търси основните обединителни тенденции в развитието на критиката в социалистическите страни.

Като контрапункт се включва в кръга на разглежданите проблеми статията на Д. Урнов „В търсене на изгубения път“. Като контрапункт, защото нейна тема са съвременната критика и литературознанието в англоезичния свят, а характеристиката на нейното методологическо състояние е пределно синтезирана в заглавието. Разглеждайки английската и американската критика след края на последното монолитно методологическо направление в нея — т. нар. „нова критика“, — Д. Урнов показва хаотичната разнородност на търсението на днешната немарксистска англоезична литературна критика, когато постиженията на „завторения прочит“ (все пак най-значителното от наследството на „новата критика“) ясно се усещат като недостатъчни, но до изграждането на цялостна система, на единна методология е невъзможно да се стигне.

Разбира се, невъзможно е дори в информативен порядък да се спрем на всички интересни материали, намерили място в тази книжка. Но трябва поне да спомнем обширната анкета на тема „Писателят и критиката“, в която вземат участие много известни съветски и чуждестранни писатели — А. Аналиев, Анар, А. Балтакис, С. Баруздин, Г. Березко, Ю. Бондарев, К. Ваншенкин, Я. Ветемаа, Е. Винокуров, П. Гамара (Франция), Г. Горишин, Е. Долматовски, Ж. Жукровски (ПНР), Л. Зорин, Ю. Кавалеп, А. Кешоков, В. Кожевников, Ф. К. Крьон (ФРГ), Ю. Куранов, К. Курбаннепесов, В. Лам, Д. Маковеску (СРП), Л. Малерба (Италия), Г. Гарсия Маркес (Колумбия), В. Мелашвили, А. Мухтар, С. Наровчатов, А. Несин (Турция), Б. Олейник, Й. Радичков (НРБ), В. Розов, Й. Рибак (ЧССР), Ю. Ритхеу, В. Санги, У. Сараян (САЩ), Х.-К. Села (Испания), В. Соколов, А. Стил (Франция), Ю. Трифонов, Е. Фишер (ФРГ), То Хоай (СРВ), Д. Целев (МНР), Д. Чийвър (САЩ), Т. Чи-

ладзе, И. Чобану, И. Шамякин, М.-В. Шули (ГДР), Г. Емин, С. Ералиев. . . Дори простото изобразяване на участниците показва колко мащабна е тази анкета, материалите от която биха могли да станат обект на специално изучаване. Не по-малко интересни са и споделените от видни съветски критици размисли за критическото творчество под рубриката „Съвети към младите“, където участвуват Е. Книпович, Л. Новиченко, В. Перцов и В. Шкловски. Така разнообразните по теми и жанр материали в кн. 12 от 1979 г. на „ВЛ“ дават широка панорамна картина на състоянието на съвременната литературна критика с актуалните ѝ задачи и проблеми.

Х. Б.

ДАНИЯ

„ORBIS LITTERARUM“, Копенхаген, 1978, кн. 3

От по-особен интерес в книжката на датското международно списание за литературна история е изследването на Клаус Бонен от университета в Копенхаген, озаглавено: „Европейското съзнание в криза. Непубликувани писма между Стефан Цвайг и Георг Брандес.“

Запознанството между Георг Брандес и Стефан Цвайг има значение, смята авторът, най-вече в две посоки — веднъж като културно-исторически факт и пример за поведение по време на кризата, породена в европейското съзнание от Първата световна война, а, от друга страна, като потвърждение на обстоятелството, че за своето литературно въздействие Цвайг е твърде много задължен на Георг Брандес поради неговата подготвителна работа. В този смисъл непубликуваните досега писма представляват характерен пример за възприемането на Георг Брандес в Германия, а също в останалите европейски страни.

По времето на Брандес и Цвайг понятието „Европа“ е имало стойността на преодоляването на националните граници, тогава са били изградени културните и политическите мостове между европейските държави, посочва авторът. Самият Стефан Цвайг вижда Европа вече обединена от една огромна, обща енергия, за него Европа — това е „страната на осъзнатите“, проникната от възгледа за „нова духовност“, „нова етика“ и „нова естетика“. Тези понятия показват посоката за съзнателното преобразуване на европейската идея в бъдещето. Като един от онези, които са дали своя принос за развитието на едно европейско съзнание, Стефан Цвайг е почитал особено много датския литературен историк Георг Брандес. Възхищението на тридесет и девет години по-младия Цвайг към Брандес проличава от статията му в „Нойе Рулшау“ от 1925 г., където той възкликва: „Авс-

Брандес! — поздрав и почит към големия майстор, родоначалника на нашето поколение“. По-нататък Цвайг посочва, че трудът на Брандес „Главни течения в литературата през XIX в.“ е „първата действително европейска история на нашия европейски дух“. Тези формулировки могат да се разбират и като основни принципи за възприемането на Брандес в Германия, а с това и в останалите европейски страни. При това, посочва авторът на изследването, тук се засяга един естетически и политически спектър, който е налагал заемането на определена позиция извън националните граници. Отношението към Брандес е представлявало своеобразен вододел за европейските духове, така той е послужил и като разграничител на духовните фронтове. Тази функция на катализатор предопределя особено значението, което има за литературната история Брандесовото въздействие в Европа.

Кореспонденцията между Стефан Цвайг и Георг Брандес може да послужи за изясняване на спецификата на това въздействие. Клаус Бонен посочва някои по-важни аспекти на тази кореспонденция:

1. Методът на литературна критика и анализ на художествената творба, разработен от Брандес, е бил за Цвайг пътеказател и е определил вкуса на неговото поколение. Докато натуралистите са били привлечени от способа на Брандес да развива индивидуалната творческа фигурация от социалния контекст, то за следващото поколение определени стават критическото живяване на Брандес в едно произведение и в една творческа личност. Онова, което е за Цвайг „преживяване“ в неговите „Строители на света“, вече е подготвено методологически от Брандес и биографичната поредица на Цвайг представлява според автора продължение на Брандесовите „Главни течения“ и на късните му монографии, но преминало през школата на Фройд.

2. Също така характерна и от особено значение през целия живот на Цвайг е свързвателна линия, създадена от политическото поведение на Брандес в най-широк смисъл. И в това отношение тази кореспонденция свидетелства за възприемането на Георг Брандес в Европа. Конкретно това се изразява в еднотелността на двамата при отричането на Първата световна война и съответното им ангажиране с всички въпроси на потисничеството и националната ненавист. Ролята на изразител на една европейска съвест, която не спечелва на Брандес много приятели както в родината му, така и в чужбина, намира в решителния пацифизъм на Цвайг такъв отклик, че неговите думи, особено в писмата, приемат понякога характера на заклинания. В същност Брандес се превръща в пример за всички, които искат да се освободят от ограничеността на всякакви национални или идеологически абсолютни претенции. Но от начина, по който Брандес се

отнася към конкретни въпроси на политическо-то и идеологическото потисничество, проличава и различие между поведението на двамата. Докато Цвайг със своята голяма способност за чувствуване предава опита си от световната война с поетическа внушителност, то Брандес — например в статите му за Полша — натрупва данни и конкретни социални обстоятелства, които въздействуват морално и политически по коренно различен начин. На хуманитарния морализъм на Цвайг Брандес противопоставя своето скептично възмущение от неразумността на човечеството. Но независимо от какъв темперамент е породена, обща черта у двамата е възмущението от всички форми на антихуманно, т. е. на накривящо индивидуалните права поведение. И с това двамата стават представители на радикално-либералната традиция в развитието на буржоазната интелигенция.

3. Тъкмо тази представителност — и това проличава косвено в писмата между двамата — изгубва своята сила през 20-те години на нашия век и е трябвало да отстъпи пред нови превъплъщения, следствие от промененото политическо съотношение, отбелязва авторът на статията. Показателно е, че в последното си писмо до Брандес, написано в деня на неговата смърт, Цвайг моли Брандес за разрешение да посвети именно на него третия том на своите „Строители на света“ (първите два са посветени на Ромен Ролан и на Зигмунд Фройд). С това Цвайг потвърждава своето чувство на задълженост към Брандес и ако няколко месеца по-късно, след смъртта на Брандес, той се обръща със същата молба към Максим Горки, причината за това е голямото възхищение на Цвайг от руския писател. Клаус Бонен подчертава, че и това така характерно за Цвайг отношение към Горки изяснява обстоятелството, че писателят е включил в своя мисловен радиус един нов свят, свързан в своята ориентация с руската революция — нещо твърде типично за буржоазната интелигенция от онова време. С това Стефан Цвайг, разбира се, не се е отрекъл от индивидуалистичните черти на своя буржоазен произход в полза на някакви социалистически убеждения, но за него Максим Горки се превръща в нещо като сеизмограф на европейската интелигенция, който дава сигнал за настъпващата промяна на епохата. Твърде бързо се извършва тази смяна на духовните пътеводни звезди, посочва авторът, и тъкмо това обяснява защо Брандес толкова скоро бива забравен.

Стефан Цвайг не схваща тази промяна като исторически процес. За него историята си остава поредица от събития и стълкновения, които се групират около бележити личности. Голяма част от неговата писателска дейност е посветена на усилието да събере около себе си значителни фигури и заедно с тях да оформи съзнанието за превъзходството на духа. Политическите му възгледи са подчинени на изискването за хуманност като морална ве-

личина. Така в един юбилеен сборник за Ромен Ролан той подчертава това духовно единство и отрежда на Брандес значително място в тази връзка.

Дълбокото уважение към Георг Брандес съпровожда Стефан Цвайг от началния му период чак до неговия литературен възход. Към своите психологически важни първи успехи в областта на литературата Цвайг причислява и това, че Георг Брандес — „международният майстор на литературната история“ — е проявил интерес към него. А в един спомен, правейки равностойка на изминатия път, Цвайг описва това като преживяване, достойно да бъде включено в неговите „Звездни мигове“: „Аз слушах стария Брандес да разказва за срещите си с Уолт Уитмън, Флобер и Дикенс...“ Като предпоставка за своето интелектуално развитие Стефан Цвайг посочва т. нар. „европейско наследство“ и тук решаваща роля според него изиграва Северът с неговия „духовен водач Георг Брандес“. Той пише: „Младият Герхард Хауптман шеше да е немислим без Ибсен, младият Рилке — без Якобсен: ако се взрем по-дълбоко в благодарения, меланхоличен лик на Малте Лаурдс Бриге, непременно ще открием у него духовния му баща Нилс Луне с неговия въпреки умората сиеш образ. Като мощен поев на свободен, духовен въздух нахлу литературната вълна от Севера, в немската литература се вторна цял велик германски род, както по времето на преселението на народите, една силна, победоносна фаланга, от която днес се извисяват в границите на нашия духовен живот единствено още духовният предводител Георг Брандес и късно появилият се Кнут Хамсун.“

Спрямо Георг Брандес Стефан Цвайг спада почти към поколението на неговите внуци. И това, което се знае за техните отношения извън кореспонденцията им, дължим на секретарката на Брандес Гертруд Рунг, която като участничка в неговите пътувания дава в своите записки крайно интересни сведения за стария писател. Така през 1925 г. тя го съпровожда при едно пътуване в Австрия, където той сериозно заболява и е принуден да остане в Залцбург за по-дълго време. По тази причина Цвайг става чест гост на Брандес. И в тази връзка Г. Рунг отбелязва: „Цвайг имаше поглед върху много неща, които интересуваха Брандес, затова той винаги бе радостен след посещенията му.“ А една година по-късно тя си отбелязва в писмото, което е получила от Брандес, неговите думи за Цвайг: „Прочетох не без полза голяма част от последния сборник с новели на Стефан Цвайг „Хаос на чувствата“. Той наистина е дълбокомислен. Както трябва да се очаква от един немски писател, заглавието, разбира се, представлява цитат, а именно известната характеристика на Гюте за Клайст, когото той не е можел да понася и с когото се е отнасал сурово.“ Това, което свързва

тези двама така различни писатели — както външно, така и в техните разделения от възрастови граници светове, — може да намери различни обяснения, смята авторът. Разбира се, важна роля тук играе общият опит от рухването на стария свят, какъвто представлява и за двамата Първата световна война. А също патосът, с който Цвайг подчертава в писмата си необходимостта от морално единство като надежда за бъдещето. Тук се добавя и възхищението на Цвайг от една голяма литературна и политическа личност, която открива възможността за „преживяване“. В книгата си за Верхарн Стефан Цвайг изяснява това своето поведение със следните думи: „Възхищението е много повече от оценяване и опознаване. Да се отдадеш с любов на нещо е далеч по-възвишено от любопитството всичко да разбереш.“ За Цвайг това е въпрос на етика. Със своите си патос, който несъмнено го отличава от Брандес, той отбелязва: „Най-висшата етическа задача на великия човек е да открие във всяко явление неговата най-висока стойност и да я освободи от често смазващото въздействие на антипатията и отчуждеността.“ В своята есеистика — на пример в „Строителите на света“ — Цвайг следва този херменевтичен принцип и тук той не се различава принципно от „Волтер“, „Цезар“ или „Омир“ на Брандес. Така поведението на възхищение, както и произтичащото оттук субективизиране на материала предизвиква у читателя преживяване на личността и творбата на разглеждания писател. Влиянието на Брандес в Германия, а оттам и в Европа се основава най-вече на този принцип, подчертава авторът на изследването. Доказателство за това е също изключителният успех сред публиката на произведенията на Стефан Цвайг.

Томас Ман отбелязва в речта си по случай десетгодишнината от смъртта на Стефан Цвайг, че този обграден от възхищение писател е бил винаги склонен към възхищение от чуждото постижение и въпреки че постоянно е бил изпълнен със собствени планове и задачи, не е постигъл сили и време да засвидетелствува това възхищение с критично словословие. Кореспонденцията на Ст. Цвайг с Г. Брандес е още един пример за тази способност на Цвайг да се възхищава от великото и артистичното, а също за това, какво значение е имал Г. Брандес, предметът на неговото възхищение, за поколението на Ст. Цвайг в немски говорещите страни, заключава авторът.

В. К.

„СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ РЕАЛИЗМ
В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА“
С., „Наука и изкуство“, 1979. 253 с.

Теоретическите, литературноисторическите и литературнокритическите аспекти на социалистическия реализъм никога не са пре-

ставали да занимават нашата научна и да възбудят художествената ни мисъл. И това е естествено.

Ако трябва да характеризираме най-общо етапа, на който се намира съвременната ни изследователска мисъл в разработката и осветляването на тази проблематика, мисля, че трябва да го характеризираме най-малко с две съществени особености: а) привличане на най-новите постижения от целия фронт на науката, за да се задълбочи теоретическата обосновка на социалистическо-реалистичния метод; б) непрекъснатото следене, анализиране и осмисляне на новите явления на самата социалистическо-реалистична творческа практика.

Сборникът със студии и статии „Социалистическият реализъм в съвременната българска литература“ е потвърждение на тази характеристика.

Но, както подчертават повечето от участниците в него, наред с вътрешните нужди на съвременното социалистическо-реалистично литературно творчество от такива разработки те са особено актуални и с оглед и д е о л о г и ч е с к и т е спекулации на буржоазното литературознание с принципите на социалистическо-реалистичния метод.

Като едно от ценните достояния на разглеждания сборник бих посочил съчетаването в подхода към третираната проблематика на литературнотеоретическия, литературноисторическия и литературнокритическия подход.

В резултат на теоретическата разработка поместените в сборника студии и статии очертават някои съществени страни — взаимно допълвайки се — от теоретическия модел на социалистическия реализъм.

Тези черти се обосновават и от литературноисторическия анализ. Но литературноисторическият анализ очертава контурите и на историческата поетика на социалистическия реализъм в нашата литература.

Литературнокритическият подход спомага особено да се очертае съвременността като комплексна естетическа категория и ролята на творческите индивидуалности за стилното многообразие на съвременната българска литература.

Разбира се, в различните студии и статии в сборника преобладава един или друг подход в зависимост от конкретната цел на изследвателя.

Сборникът се открива от кратката статия на Тодор Павлов „Тунджа се влива в Марица“. В нея звучи една мисъл, която, макар и отрицателно формулирана от Т. Павлов, е била ръководна и за другите литературоведи. Ще я цитирам: „Безбрежният реализъм е смърт за всяко истинско изкуство, еднотемното и едноформното — също, неподвижността и хаотичността — също, както и су-